

Roger Gyllin

EUROPA - ETT BEGREPP ELLER FLERA?¹

1. Inledning

I skolan fick vi lära oss och i flertalet encyklopedier och uppslagsverk kan vi alltjämt läsa om Europa i bemärkelsen "det geografiska Europa". Detta geografiska begrepp sträcker sig som bekant från Atlanten i väster till Uralbergen i öster och från Ishavet i norr till Kaukasus, Svarta havet och Medelhavet i söder.²

Men Europa behöver inte nödvändigtvis förstås och definieras rent geografiskt. Europa kan även betraktas ur många andra synvinklar, något som också ständigt sker i olika sammanhang. Europabegreppet blir då ofta oklart, inte bara för den som hör det eller läser om det utan också för den som för ordet eller pennan. Här tänkte jag ta upp och granska begreppet Europa ur tre skilda aspekter i ett försök att specificera i vilken utsträckning dessa sammanfaller med det vedertagna geografiska begreppet Europa.

¹ Denna artikel är en något omarbetad och utvidgad version av ett föredrag som hölls på humanistiska fakultetens vid Uppsala universitet humanist-dagar på temat "Att förstå Europa - mångfald och sammanhang" den 12-13 mars 1994.

² Europa som geografiskt begrepp måste anses som entydigt. Endast beträffande Kaukasus har det ibland rått viss osäkerhet. *Nationalencyklopedin*, band 6, 1991, anför följande i denna fråga (s 14): "Sedan 1700-talet har gränsen mellan E. och Asien vanligen ansetts gå vid Uralbergen, Uralfloden, Kaspiska havet, Manytjsänkan norr om Kaukasus, Svarta havet, Bosporen, Marmarasjön och Dardanellerna. Vidare räknas Egeiska öarna med Kreta till E. I internationell statistik förs också vanligen hela sovjetiska Kaukasus hit." I och med Sovjetunionens upplösning torde den i den sista meningen nämnda statistiska utvidgningen ha blivit inaktuell och gränsen mellan världsdelarna därför entydigt gå norr om Kaukasus.

2. Europa som djurgeografiskt begrepp

Under Charles Darwins mångåriga arbete på det stora och revolutionära verket "Om arternas uppkomst genom naturligt urval" (1859) spelade öar central roll i hans tänkande. Detta gäller både evolutionen som sådan och den mekanism som Darwin ansåg vara evolutionens drivkraft, alltså det naturliga urvalet. Darwin hade som ung gjort en nära fem år lång världsegling som till större delen tillbringades i Sydamerika och dess närma farvatten. Under denna resa besökte han också Galapagosöarna, en grupp om ett dussintal vulkaniska öar belägna ungefär tusen kilometer utan Ecuadors kust.

Darwins besök på Galapagosöarna var kort, i själva verket bara några veckor, men intrycken därifrån skulle komma att på ett avgörande sätt verka inte bara Darwin själv utan hela den biologiska vetenskapen och på av mänskligheten som sådan. Inte så att Darwin under sin korta vistelse på öarna plötsligt blev evolutionist - det är bara en modern myt som modern dessvärre kan återfinna även i moderna uppslagsverk.³ Det var först efter återkomsten till England, när Darwin och hans kolleger började analysera det rika geologiska, zoologiska och botaniska materialet som samlats under världsomseglingen, som Darwin började tänka i evolutionära och - för en gentleman som Darwin - socialt sett synnerligen riskabla banor.

Galapagosöarna har en mycket specifik djurvärld. Det mest kända exemplet torde vara de så kallade Darwin-finkarna, ett antal fågelarter som mycket liknar varandra men som ändå är starkt specialiserade och sålunda ekologiskt separerade. Darwin drog slutsatsen att alla dessa arter, genom konkurrens och genom anpassning till de lokala förhållandena på de olika öarna

³ Jag syftar här bl.a. på *Nationalencyklopedin*, band 4, 1990, s 421, vars övrigt förtjänstfulla text om Charles Darwin i just detta avseende är direkt missvisande och bidrar till att föra myten vidare. Att Darwins tankar började röra sig i evolutionära banor först efter hemkomsten från jordenruntresan däremot korrekt angivet i det tidigare utgivna *Bra Böckers Lexikon*, band tredje omarbetade upplagan 1987, s 224.

måste ha utvecklats ur en och samma art, som en gång för länge sedan kommit till Galapagosöarna från den sydamerikanska kontinenten. Jordens djur- och även växtarter skulle med andra ord - tvärtemot den allmänt vedertagna uppfattningen bland de samtida vetenskapsmännen - inte vara oföränderliga och en gång för alla skapade av Gud.

Darwin förmodade att djurs och växters isolering på öar spelade en viktig roll vid bildandet av nya arter. Han framförde denna åsikt till sin nära vän och förtrogne, den framstående botanisten Joseph Hooker. Hooker kom omedelbart med en skarp invändning; vad Darwin ansåg gälla för Galapagosöarna gällde definitivt inte för öarna utanför det europeiska fastlandet. Hooker pekade speciellt på Island: arterna där, både växterna och djuren, var helt och hållet desamma som dem man fann på det europeiska fastlandet. På Island hade det inte ägt rum någon artdifferentiering av det slag som Darwin föreställde sig hade ägt rum på de fjärran Galapagosöarna.⁴

Hooker hade rätt på sitt håll likaväl som Darwin på sitt. Islands och Skandinavien flora och fauna liknar varandra mycket mera än vad Galapagosöarnas och västra Sydamerikas gör. Ja, mer än så. Växt- och djurvärlden på Island har i själva verket stora likheter med floran och faunan på hela den euroasiatiska kontinenten. Island, denna ensligt belägna ö i Nordatlanten med sin säregna geologi och sitt speciella klimat, ingår således både beträffande växt- och djurvärlden i en euroasiatisk helhetsbild. Detta gäller för övrigt också andra öar i Atlanten och Medelhavet. Också Madeira och de om de mitt i Atlanten liggande Azorerna utgör en djur- och växtgeografisk parallell till Island, dvs de ingår i den euroasiatiska helheten, ehuru de - som

⁴För detaljer om Darwins utveckling från kreationist till övertygad evolutionist, om hans insikt om faran för att bli socialt utstött från de samhällsbärande kretsarna på grund av de evolutionistiska tankegångarna (vilka kunde ha vittgående samhällsliga implikationer) och om hans diskussioner och brevväxling med Joseph Hooker, se Adrian Desmond & James Moore, *Darwin*, London:Penguin Books 1992.

alltid är fallet med ensligt belägna öar - är tämligen artfattiga jämfört i lika stora områden på kontinenten.

Att tala om en euroasiatisk flora och framför allt fauna, som jag hit har gjort, är i själva verket redan det alltför begränsat. Redan vid mitten 1800-talet delade zoologerna upp jorden, eller mera exakt dess landmas i sex faunaregioner, en indelning som på goda grunder står sig än idag. av dessa regioner benämns Palearktis. Denna region omfattar hela Europa och Asien norr om Himalaya inklusive norra delen av Arabiska halvön samt dessutom Afrika norr om Sahara.⁵

Palearktis är alltså en fullkomligt jättelik djurgeografisk region som sträcker sig i öst-västlig riktning från öarna i Japanska sjön ända bort till öarna i Centralatlanten. Givetvis kan en så väldig region indelas i mindre områden och det har man också gjort. Som regel anses det finnas sju sådana subregioner. En är till exempel den arktiska, som då givetvis sträcker sig från Norra Ishavet på både den europeiska och den asiatiska sidan om Urall till Arktis. En annan är den boreala som omfattar barrskogsområdet - taigan - från östligaste Sibirien ända till Skandinaviska halvön och ett tredje exempel är den mediterrana som omfattar delar av samtliga tre kontinenter runt Medelhavet.⁶

Det man bör lägga märke till, och det som är min poäng, är att världen övergripande djurgeografiska regionen Palearktis, som ju ingår i den "tunga", globala indelningen av regioner, eller något av Palearktis sju subområden sammanfaller med det geografiska Europa. Det går sålunda in-

⁵ Uppdelningen i faunaregioner gjordes för första gången 1858 i en artikel av P.S. Sclater, 'On the general geographical distribution of the members of the Class Aves', *J. Proc. of the Linnean Society of London, Zool.* 2:130-131. Det klassiska referensverket är A.R. Wallace, *The Geographical Distribution of Animals*, 2 band, London:Macmillan 1876.

⁶ Om indelningen av Palearktis i sju subregioner, se till exempel artikeln 'Palearctic Region', s 583-585 i A.L. Thomson (red.), *A New Dictionary of Birds* London:Nelson och New York:McGraw-Hill 1964.

som helst djurgeografisk gräns vid Uralbergen. Inte heller går det någon sådan gräns vid Kaukasus, Svarta havet eller Medelhavet.

Med andra ord: något djurgeografiskt begrepp Europa existerar inte. Det djurgeografiska begreppet är något annat och vida *större* än det geografiska begrepp, vars gränser vi fick lära oss i skolan.

3. Europa som vetenskapshistoriskt begrepp

Slutet av 1500-talet och i synnerhet 1600-talet såg ett kraftigt uppsving inom naturvetenskaperna. Framst gäller detta ämnena astronomi, fysik och matematik, och namn som Galileo Galilei, Johann Kepler och Isaac Newton är ju kända för envar. Men låt oss hålla oss kvar inom biologin och förflytta oss ungefär ett århundrade bakåt från Darwins femåriga resa runt jorden med the Beagle på 1830-talet.

Vid denna tidpunkt, första hälften av 1700-talet, skulle utvecklingen inom naturalhistorien i allmänhet och botaniken i synnerhet ta ett stort språng framåt. Här, och även senare under 1700-talet, träffar vi på många stora namn: franska, engelska, holländska, tyska, italienska och inte minst svenska.

Som man kan förstå av denna uppräknings var forskningen internationell, den kände inga gränser. Denna gränslöshet kan förstås i flera bemärkelser. Här skall jag nämna fyra:

a) Man hade ett gemensamt forskningsspråk, nämligen latinet, vilket man behärskade både i tal och skrift.

b) Trots tidens milt sagt bristfälliga kommunikationer kände i många fall forskarna varandra personligen. Vi kan ta Linné som exempel. I yngre år bodde och forskade han i tre år i Holland och besökte i samband med den vistelsen också Tyskland, England och Frankrike. Härvid blev han bekant med och i åtskilliga fall också god vän med många av dessa länders stora botanister. Senare blev reseriktningen som bekant den omvända; kontinen-

tens studenter strömmade till Linné i Uppsala för att lära känna honom och lyssna på hans föreläsningar och delta i de av honom ledda exkursioner.

c) Den personliga korrespondensen mellan de samtida forskarna är mycket livlig, något som framgår av de många alltjämt bevarade breven.

d) Från 1700-talets mitt för många naturalhistoriska resenärer ut på regelbundna resor till främmande världsdelar. Här i Sverige och inte minst Linné själv i spetsen; många sändes ut av Linné själv, andra linnéaner, som till exempel det nu aktuella Uppsala-namnet Carl Thunberg, reste ut på eget initiativ.

Europa var kosmopolitiskt och, som nämnts, forskningen kände inga gränser. Eller gjorde den det? Ja, faktiskt. I själva verket går det en tydlig gräns genom det geografiska Europa, en mycket skarp gräns mellan de som tog del i och drev på utforskandet av naturens under och dem som inte gjorde det. Skiljelinjen är samtidigt religiös: det var de protestantiska och katolska delarna av Europa som praktiskt taget helt svarade för den storartade naturvetenskapliga uppsvinget under 1600- och 1700-talen, medan de ortodoxa delarna stod utanför.

Balkan bidrog överhuvudtaget inte till det vetenskapliga framstegandet under dessa århundraden. Det kan synas naturligt att skylla på förhållande på det turkiska väldet över Balkan vid denna tid. Detta kan dock ha spelat in men utgör inte hela eller ens den viktigaste förklaringen. Det måste också finnas andra, djupare liggande och mera svårgripbara orsaker än denna enkla politiska som turkväldet utgör. För även sedan folket på Balkan successivt uppnått nationellt självbestämmande, till exempel Grekland 1830 och Bulgarien 1878, har det vetenskapliga och särskilt det naturalhistoriska intresset förblivit klen. Det är lätt att konstatera hur internationellt sett märkningsvärt svaga de naturvetenskapliga disciplinerna alltjämt är på Balkan nu under det tjugonde århundradets sista år. Från länderna på Balkan är det sålunda inom naturvetenskaperna långt mellan de bidrag som är av verklig internationell betydelse och i de stora prestigetyngda naturvetenskaperna.

skapliga tidskrifterna ser man endast mera undantagsvis något arbete av forskare från Balkanländerna.

Håller vi oss till 1700-talet kan den som är lagd för ett milt självbedrägeri eller önskar inta en välvillig attityd naturligtvis ändå hävda åsikten om turkarnas uteslutande skuld för det dåvarande obefintliga vetenskapliga tillståndet på Balkan. När det gäller Ryssland finns ingen sådan förklaring. Ryssland var självständigt och fr o m Peter den stores tid därtill en politisk och militär stormakt. Vetenskapligt förblev däremot Ryssland för lång tid framöver en dvärg.

Låt mig bara peka på en så enkel sak som beskrivning, namngivning och klassificering av växter och djur. Det var en vetenskapsgren som blomstrade kraftigt under 1700- och 1800-talen, bl a oerhört mycket stimulerad av Linné och dennes *Systema naturae*, vars tionde upplaga av år 1758 fö ligger till grund för all vetenskaplig binär namngivning. Auktorsnamnen, dvs namnet på den som först beskrev och namngav en växt eller ett djur, är under denna tid i sanning många och av skilda nationa-liteter. Men under 1700-talet och det tidiga 1800-talet lyser de ryska nam-nen nästan helt med sin frånvaro.

Hur skall nu detta sakernas tillstånd förklaras? Ja, enkla, entydiga förklaringar är, som så ofta i historien, inte lätta att hitta. Utbildningsväsendets uppbyggnad, eller brist på uppbyggnad, är naturligtvis en faktor som spelar in. Exempelvis fick det egentliga Ryssland inte sitt första universitet förrän 1755, då Moskva-universitetet grundades. Ännu år 1800 var detta det enda ryskspråkiga universitetet i detta väldiga land - det fanns också ett universitet i det katolska Vilnius - och antalet studenter uppgick då ännu inte till mer än ett par hundra.⁷ (Som jämförelse kan nämnas att Sverige redan i slutet av 1600-talet hade fem universitet: Uppsala, Åbo, Dorpat, Lund och

⁷ För data om det ryska utbildningsväsendet, se Ronald Hingley, *De ryska författarna och samhället 1825-1904*, Stockholm:Aldus/Bonniers 1967, s 210-220.

Greifswald.) Det säger sig självt att vetenskapen under så omständigheter hade svårt att frodas och utvecklas i Ryssland.

I rättvisans namn skall erkännas att Petersburg i viss mån utgjorde undantag. Å andra sidan ingick Petersburg strikt räknat inte i det ortodoxa Ryssland. Staden grundades ju först 1703, före på svensk mark mitt under pågående och ännu ingalunda avgjort krig, ett djärvt och originellt drag av Peter den store, och den vetenskapsakademi som här grundades i det rikets fönster mot väster fylldes i huvudsak av västeuropeiska naturhistoriker. Exempelvis leddes de stora och mångåriga sibiriska expeditioner som utsändes från Petersburg främst av tyskar och i ett fall även av svensk, Johan Peter Falck.

Själva den samhällseliga atmosfären i sig måste också ha bidragit till till bristen på forskningsintresse, i Ryssland som på Balkan. Den ryska adeln hade all tid i världen att bidra till den naturvetenskapliga forskningsframåtskridande men lämnade knappast ett enda spår efter sig på detta område. Någon motsvarighet till den naturforskande gentlemanen som var karaktäristisk för till exempel England och Sverige, och på vilken Darwin är mest lysande exemplet och den svenske entomologen Charles De Geer annat lysande exempel⁸, har aldrig existerat i Ryssland. Värderingarna var där alldeles annorlunda. Ser vi Ryssland i helhet stod det i stort sett vid sidan av både upplysningstidens radikala tankar och den naturvetenskapliga forskningsexplosionen. Detta utesluter givetvis inte att vissa impulser också nådde Ryssland. Men de genererade inget vetenskapligt förhållningssätt och därigenom heller inget forskning. Därför kunde heller inga impulser gå i motsatt riktning, i

⁸ Charles De Geer var samtida med Linné men som forskare helt självständig gentemot denne. De Geers väldiga *Mémoires pour servir à l'histoire des insectes*, omfattande nästan 5 000 sidor samt hundratals graver och planscher, "torde vara det största och mest imponerande enskilda zoologiska verk, som någonsin utgivits av en svensk" (Sten Lindroth, *Svenska lärdomshistoria, Frihetstiden*, Stockholm:Norstedts 1978, s 278).

Ryssland till Väst- och Centraleuropa. I den lilla utsträckning Ryssland var en del av 1700-talets upplysning och forskningsanda var riktningen alltså ensidigt väst-östlig.

Många faktorer kan nog ha bidragit till Rysslands vetenskapliga isolering. Säkert är att både den konservativa, isolationistiska kyrkan och det autokratiska systemet med en livegen bondeklass och en allsmäktig tsar eller tsaritsa gjorde det. I ett samhällssystem som 1700-talets ryska var tankens, ifrågasättandets och kunskapens frihet alltför farlig för att tillåtas att utvecklas. Den kunde sätta krafter i rörelse som, när de väl en gång fått fart, skulle kunna utgöra ett hot mot maktens strukturer och därmed också mot maktens innehavare.⁹

Precis som det grekiskt och slaviskt ortodoxa Balkan utgör därför det ortodoxa Ryssland under 1700-talet en vit fläck på Europas vetenskapshistoriska karta, ett förhållande som fö skulle fortsätta ett stycke in på 1800-talet. Med andra ord: det vetenskapshistoriska begreppet Europa är något annat och vida *mindre* än det geografiska begreppet Europa.

4. Europa som mentalt begrepp

Djurgeografi och vetenskapshistoria, vilka berörts ovan, är någorlunda säkra områden att beträda. Nu tänkte jag emellertid ge mig in på verkligt minerad mark, nämligen mentalitet. Och frågan är: Finns det hos oss som bor i det

⁹ Det förefaller råda ett klart samband mellan det fria ordet i politiska sammanhang och det fria ordet inom forskningen, dvs mellan samhällskicket och det vetenskapliga framåtskridandet. Vetenskapen i modern mening uppstod på 500- och 400-talen f.Kr. i de demokratiska grekiska stadsstaterna på Mindre Asiens kust. I sin bok *Den faustiska människan. Vetenskapen som europeiskt arv* i Vitterhetsakademins skriftserie om Europa (Stockholm:Natur och kultur 1991) skriver Gunnar Eriksson i samband härmed bl a följande (s 15): "Ifrågasättandet tycks från början hänga samman med styrelseskicket i de grekiska stadsstater där vetenskapen uppkom. ... Och kunde man ifrågasätta politiska beslut och enskilda ledares hederliga avsikter eller allmänna duglighet, så låg det nära till hands att också ifrågasätta övertagna föreställningar om världen, myter och auktoriteter."

geografiska Europa en mentalitet som är uppbyggd av så många gem samma eller besläktade drag, att man kan tala om en europeisk mentalitet och ställa denna i kontrast till t ex en latinamerikansk mentalitet?

Till att börja med: vem känner sig som en europé? Folken nationerna i världsdelen använder sig ofta av uttryckssätt som de inte fullt ut hörde till Europa. Tar vi Sverige som exempel så är det normalt att höra uttryck som "ute i Europa" eller "bli en del av Europa". England, detta naturalhistorikernas förlovade land, utkommer det böcker Europas växter och djur i en strid ström. Och hurdana titlar har de? Ja det sig om t ex fågelböcker så har de titlar i stil med "A Field Guide to Birds of Britain and Europe". Att utelämna ordet "Britain" vore onaturligt det skulle implicera att boken bara handlade om kontinentens fåglar. Jag minns med viss sympati den bulgariske långtradarchaufför som brulratta sin långtradare nordvästut från sitt hemland. På frågan om var han ansåg att Europa började, svarade han med viss emfas: "Europa börjar där man börjar ha toaletter på bensinmackarna." Det får nog betraktas som en definition så god som någon.

Mentalitet kan man inte undersöka med hjälp av statistik; man får använda fallstudier, karaktäristiska exempel, allmänna intryck. Mentalitet sålunda vara svårsmätbar men det innebär inte att den inte existerar. Tvärtom är den i högsta grad reellt existerande. Ingen vill nog förneka att vi i de olika nordiska länderna uppvisar en mentalitet, vilken är uppbyggd av olika komponenter som i stora drag är desamma i varje land och där de olika komponenternas styrka också är någorlunda jämförbar. Denna likhet i mentalitet känner man som bekant särskilt starkt när man träffar andra nordbor långt hemifrån.

Detta är inte detsamma som att säga att mentaliteten i de olika nordiska länderna är helt identisk. Den som har tillbringat lång tid i både Norge, Sverige och Finland tycker sig nog ha lagt märke till visserligen små n

för den skall inte alldeles oväsentliga skillnader i fråga om mentalitet mellan dessa tre länder.

Jag skall här inte fördjupa mig i den nordiska mentaliteten som en del av en allmän-europeisk mentalitet utan istället gå in på mentaliteten i ett annat hörn av det geografiska Europa, nämligen på Balkan. Någon fullständig analys kan det inte bli tal om utan jag kommer att begränsa mig till att ta upp ett par utmärkande drag i det mångfacetterade komplex som den balkanska mentaliteten - liksom varje mentalitet - utgör.

Genom konflikterna i delar av det f d Jugoslavien är ju Balkan just nu ständigt närvarande i våra massmedier och kommer dagligen via radio och tv direkt in i våra vardagsrum. De värderingar och attityder som återspeglas i dessa ex-jugoslaviska konflikter förefaller många väst- och nordeuropeer (även på politisk toppnivå!) som svårbegripliga och irrationella. Ändå är de inte begränsade till ex-Jugoslavien. Tvärtom utgör dessa värderingar och attityder - åtminstone tycker jag det utifrån min drygt 25-åriga erfarenhet av Balkan - delar av en gemensam balkansk mentalitet, som rent av är mer homogen än den gemensamma nordiska mentaliteten. Två av de mera utmärkande komponenterna i denna balkanska mentalitet är enligt min erfarenhet följande:

a) Brist på kompromissanda. Det råder överallt på Balkan en påtaglig brist på kompromissanda och en därav följande ovilja och oförmåga till förståelse för den motsatta sidans sätt att se saken, till eftergifter i sak och till bestående överenskommelser med motparten. En kompromiss är detsamma som en eftergift och en eftergift är liktydig med nederlag. En av de alltför få som fullt ut kommit till insikt om denna fundamentala komponent i den balkanska mentaliteten är Richard Swartz, balkankännare sedan lång tid tillbaka. I en analys av FN:s och Natos agerande i Bosnien-konflikten skriver han bl a följande: "Länge koncentrerade man sig enbart på de diplomatiska /medlen/, ... som istället för att hejda, underblåste kriget. Först efter att mycket tid hade förlorats, insåg man hur meningslöst det är att enbart an-

vända diplomatiska medel i umgänge med parter som är övertygade om ... varje kompromiss är ett nederlag." Längre fram i sin analys återkonstruerar Swartz till "den balkanska traditionens brist på förståelse för kompromiss och mått" ('Serber i skicklig balansakt farligt nära gränsen', *Svea Dagbladet* 20 april 1994).

b) Känsloladdad historiesyn. Mycket märkbar i alla balkanstater är starkt känsloladdad, patriotisk och närmast mytisk syn på den egna historien. Det egna landets och folkets storhetstider i historien framstår som levande och berättigade för befolkningen; likaså är man väl bekant med oförrätter och övergrepp som under historiens gång begåtts mot det egna folket av själviska och cyniska grannar. Historien rättfärdigar på så vis nationella och etniska ståndpunkter man intar idag liksom också allt som utgår från dessa ståndpunkter. Denna historiesyn kan i viss mån förklaras med att den utgör en kompensation för bristen på verklig nationell självkänsla.

Låt mig ta två aktuella exempel. Det ena är Greklands agerande i frågan om den nya staten Makedoniens namn. De övriga EU- (då EG-)staterna föll undan för EU-medlemmen Greklands ståndpunkt och dröjde länge att erkänna den nya staten. Att man föll undan hade sin rationella förklaring, dvs rationell ur västeuropeisk synpunkt sett. De övriga EU-staterna visade självfallet att Greklands ståndpunkt var ohållbar både statsrättsligt och som utgångspunkt för praktiskt politiskt handlande: en för mer än tvåtusen år sedan gången politisk situation har överflyglats av många fullständigt annorlunda politiska situationer, inklusive dagens. Varför föll då de övriga EU-medlemmarna undan så länge och lät Grekland blockera deras erkännande av den ex-jugoslaviska republik som nu förklarar sig självständig? Självfallet trodde man att det skulle gå att resonera med Grekland, att argumenterna skulle vara mottagliga för förnuftsmässiga argument.¹⁰ Det var

¹⁰ Det kan noteras att det standardspråk som uppstod i den jugoslaviska republiken Makedonien efter andra världskriget överallt i världen (med v

total felbedömning och en felbedömning som, liksom FN:s fredsförhandlares bedömningar rakt igenom nästan hela de ex-jugoslaviska konflikterna, hade sin utgångspunkt i en annan mentalitet: den egna västeuropeiska eller allmäneuropeiska.

Exempel två kan göras kort. Det berör den bosnienserbiske överbefälhavaren Ratko Mladić och hans syn på vad som utgör serbiskt territorium. Detta territorium definieras uteslutande historiskt och självfallet, frestas man säga, görs definitionen så att den egna sidan skall uppnå maximala territoriella vinster. Serbiskt territorium är, enligt Mladić, "all den jord där serbiska soldater och officerare under historiens lopp utgjutit sitt blod" (Richard Swartz, 'Generalen som alla fruktar', *Svenska Dagbladet* 22 april 1994).

I fall nummer ett ovan rör det sig om ett politiskt agerande, i fall nummer två om ett militärt. Men båda har som bakgrund samma syn på den nationella historien och dennas rätt att fullt ut påverka dagens handlande gentemot andra folk och på de goda, förtroendefulla grannrelationernas bekostnad.

Jag är medveten om att varje diskussion om och exemplifiering av attityder och värderingar kan verka fördomsfull. Men mentalitet är, som tidigare framhållits, något synnerligen reellt existerande och därför av största vikt att diskutera och försöka förstå. Och avsikten är självfallet inte att moralisera. Tvärtom: min avsikt med ovanstående rader är uteslutande att peka på ett par kulturellt betingade värderingar på Balkan, vilka faktiskt är oerhört viktiga för omvärlden att känna till, att vara medveten om och att ständigt beakta i sitt eget agerande.¹¹

undantag för Bulgarien och Grekland), i uppslagsverk och i lingvistiska arbeten, erkänts som ett självständigt språk med benämningen 'makedoniska'. Utanför Balkan har det aldrig rått någon dispyt om namnet på språket vare sig i västvärlden eller i de socialistiska staterna.

¹¹ Intressanta iakttagelser och reflexioner generellt om mentaliteten på Balkan redovisas av Örjan Sturesjö i artikeln 'The Mentality of Transition or

5. Sammanfattning

Jag skall nu helt kort sammanfatta den diskussion som förts ovan om greppet Europa. *Djurgeografiskt* finns inget begrepp Europa, regionen är mycket mera vidsträckt än så. *Vetenskapshistoriskt* är Europa tvärtom mindre än det geografiska Europa; hela den kristna ortodoxa världen utanför. *Mentalt* kan man möjligen, just möjligen, tala om ett Europe som sammanfaller med det geografiska Europa. Men ju mera jag i min personella gärning ägnar mig åt den fascinerande och motsägelsefulla del av vårt klot som kallas Balkan, desto osäkrare känner jag mig. Kanske kan man också här skilja på begreppen och anse att det mentala Europa är mindre än det geografiska Europa med Balkan som en värld för sig.¹²

En sak kan man under alla omständigheter fastslå: Europabegreppet mångtydligt och mångfacetterat. I många sammanhang när vi talar "Europa" avser vi i själva verket något annat - något större, mindre oklarare - än encyklopediernas geografiska begrepp Europa.

the Transition of Mentality?', Institutionen för östeuropastudier, Uppsala universitet.

¹² En något kortare version av denna artikel hölls, som nämdes i fotnoterna, som föredrag på humanistiska fakultetens humanistdagar i mars 1994 och vidare också på slaviska institutionens högre seminarium i april samma år. Någon månad senare råkade jag läsa Robert D. Kaplans bok *Balkan Ghosts: A Journey through History*, New York: Vintage 1994. Kaplan, en amerikansk publicist och kolumnist som bott i Grekland i många år, gör i sin bok en följande reflexion (s 48): "It was November, 8, 1989. ... The German authorities had just announced that they were going to break through the Berlin Wall and declare Berlin an open city at midnight. The cold war and the false division of Europe were over. A different, more historically grounded division of Europe was about to open up, I knew. Instead of a democratic Western Europe and a Communist Eastern Europe, there would now be Europe and the Balkans."